

نقش خانواده و مجلات و متون بر هویت یابی دینی کودکان

افرازه صفیه (نویسنده مسئول)*

گروه ادبیات عرب، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران

و مهارت آموز ماده ۲۸ - دانشگاه فرهنگیان زاهدان

vafrage11@gmail.com

عزیزالله اربابی سرجو، دانشگاه علوم پزشکی زاهدان، زاهدان، ایران

چکیده

یکی از موضوع های پایه ای دنیای مدرن، مسئله هویت است که در این مطالعه به بررسی آن در کودکان پرداخته شده است. کودکان و نوجوانان یکی از تأثیرپذیرترین و آسیب پذیرترین قشر جامعه به حساب می آیند. با توجه به اهمیت دوره ی کودکی در رشد شخصیت از سویی و از سوی دیگر با دریافت لزوم هویت و هویت یابی در این دوره، در این نوشتار بر احراز شناخت این ضرورت، به عنوان عامل اساسی سلامت رشد شخصیت سعی شده است. خودشناسی و دست یابی به هویت صحیح، سبب شناخت اهداف حقیقی در زندگی، وسایلی و راه های رسیدن به آن اهداف و رفع موانع رسیدن به آنهاست. محیط خانواده به عنوان اولین پایگاه تربیتی و سپس مدارس و آموزشگاه های تعلیمی مهم ترین مراکزی به شمار می روند که توجه به هویت یابی می تواند در آن ها متجلی و ثمربخش باشد. هویت دینی به دلیل ماهیت و محتوایی که دارد تقریباً مهمترین بُعد هویت است که نقش بسیار تعیین کننده ای در هویت یابی افراد یک جامعه بازی می کند. روش پژوهش، توصیفی و جستجوی کتابخانه ای و اسنادی بوده است که پژوهشگر از کتاب ها، ژورنالهای علمی پژوهشی، مجلات و جستجوی اینترنتی در گوگل و مگ ایران و SID برای جستجوی اطلاعات و داده ها بهره گرفته است و این منابع مخصوصاً ژورنال ها و کتب به عنوان ابزارهای مهمی برای انتقال مفاهیم دینی و به ویژه هویت دینی به کودکان می باشند. با توجه به نقش تربیتی داستان ها در انتقال مفاهیم اخلاقی و مناسب بودن آن با ویژگی های رشدی کودکان، مجلات کودکان تا حدود زیادی توانسته اند از این ابزار به درستی بهره بگیرند. این مقاله به بررسی نقش خانواده و مجلات و متون دینی بر دستیابی فرزندان به هویت دینی صحیح پرداخته است.

واژگان کلیدی: هویت یابی، کودکان، خانواده، مجلات و متون دینی.

مقدمه

امروزه یکی از موضوعات اساسی که بخشی از مباحث اندیشمندان در حوزه های مختلف اجتماعی و فرهنگی را به خود اختصاص داده، مقوله ی هویت است (چاوشیان و آزادارمکی، ۱۳۸۱). یکی از مسائل عمده ای که هر کودک با آن روبرو می شود شکل گیری هویت اوست و این بدان معناست که او پرسش هایی نظیر « من کیستم؟ » و «به کجا می روم؟» دارد و در پی یافتن پاسخی برای آن هاست. هویت یابی متضمن این است که کودک تشخیص دهد برای او چه چیزهایی مهم و چه کارهایی ارزشمند است و نیز متضمن تنظیم معیارهایی است که بر اساس آن ها بتواند رفتار خود و دیگران را هدایت و ارزیابی کند(کراسکیان، ۱۳۹۵).

کمتر مفهومی است که به اندازه ی هویت، دارای معنی هایی گوناگون باشد. وجود مفهوم های مترادف و نزدیک برای هویت، مانند من فاعلی، من مفعولی، ما، درک خود و آگاهی از خود، خود انگاره و شخصیت نیز شاید از همین ریشه می گیرد. هویت از اقبال چندین رشته ی علمی از جمله فلسفه، روان شناسی، جامعه شناسی، علوم سیاسی، تاریخ و ادبیات برخوردار است؛ به شکلی که به نظر می رسد، همه در این باره حرفی برای گفتن دارند(ذاکری و شمشیری، ۱۳۹۴). ماریسا هویت را به شرح زیر تعریف می کند « هویت یک سازمان پویا، خود ساخت یافته و درونی از کشاننده ها، توانایی ها، باورها و تاریخچه فردی می باشد. افرادی که دارای ساختاری تحول یافته ترند، آگاهی بیشتری نسبت به یکتایی و نیز شباهت خود به دیگران دارند و نیز شناخت بیشتری از ضعف ها و توانمندی های خود در یافتن راه خویش در زندگی دارند. افرادی که در سطوح پایین تحول این ساختار هستند، در تمایز خود از دیگران دچار سردرگمی بیشتر و در ارزیابی خود بیشتر متکی به دیگران هستند» (Marcia, 1980). بی شک، کودکان جزء سرمایه های ملی هر کشوری به شمار می روند. استفاده از برنامه های رسمی و غیر رسمی در تعلیم و تربیت آنها، سیاست هایی است که مسئولان، آنها را در رأس برنامه های خود قرار می دهند(محمدی و همکاران، ۱۳۸۹).

تحول هویت و معنایی که برای فرد دارد وابسته به چهارچوب فرهنگی است و در این راستا خانواده از مهمترین نهادها و از نیرومندترین ارگان های اجتماعی است زیرا پایه های خوشبختی و بدبختی انسان در آنجا خلق می گردد. انسانیت و اخلاق آدمی در محیط خانواده شکل می گیرد و عواطف نیک و بد در آنجا پدید می آید (برزونسکی، ۲۰۰۵). عوامل خانوادگی از عقاید و افکار، مذهب و اخلاق، عاطفه و خلق و خوی در کودک بعد و میزانی است که برخی از روان شناسان را به اظهار این اندیشه و داشته است که طفل آئینه تمام نمای وجود والدین است (مرعشیان و صفرزاده، ۱۳۹۶). برخورد کودک با الگوها و سر مشق های خانوادگی در تکوین شخصیت او چنان اثر دارند که به زحمت می توان بخشی از آن را از صفحه ذهن و روان کودک زدود. پدر و مادر اولین کسانی هستند که زیر بنای شخصیت سالم کودک را می سازند و پایه گذار ارزش ها و معیارهای فکری وی هستند. چگونگی رفتار والدین با فرزندان در شکل گیری نظام هویت نقش مهمی ایفا می کند و با وجود بعضی تغییرات روزانه همواره از الگوی ثابتی برخوردار است.

در خانواده هایی که روابط عاطفی حکمفرما نیست و انسجام و ثبات وجود ندارد فرزندان بیشتر گرفتار بحران هویت گشته و در ساختن نظریه ای در مورد خود ناتوان هستند در واقع نبود جو عاطفی مناسب در خانواده به ایجاد و گسترش رفتارهای نابهنجار کمک می کند. در تایید این مطلب ساتیر معتقد است میان اعضای خانواده احساساتی وجود دارد که اگر این احساسات شناخته نشوند و به درون ریخته شوند ریشه های رفاه خانوادگی را از بین می برد و خود احترامی و قدرت حل مسئله و در نهایت توانایی آنها در کسب هویت را از بین می برد (satir, 2009).

در فرایند جامعه پذیری، خانواده، مدرسه و مجلات نقش هدایت کودکان و نوجوانان را بر عهده گرفته اند. متون دینی و مجلات کودکان در کنار معلمان و دولت وظیفه دارند به نیازهای کودکان به صورتی شایسته و مناسب پاسخ دهند (رضایی بایندر، ۱۳۸۲).

تربیت دینی کودکان و استفاده از روش های مطلوب تربیتی همواره، توجه دینداران را جلب نموده و اندیشمندان حوزه های مختلف، براساس نتایج پژوهش های خود نظریه هایی را در این زمینه ارائه کرده اند. هدف از ارائه مفاهیم دینی به کودکان و نوجوانان آن است که ارزش های اخلاقی و انسانی نهفته در ادیان در معرض شناخت کودک قرار بگیرد تا وی بتواند به گزینش آنها بپردازد (سلیمانی و همکاران، ۱۳۹۵)

هویت دینی به دلیل ماهیت و محتوایی که دارد تقریباً مهمترین بعد هویت است که نقش بسیار تعیین کننده ای در هویت یابی افراد یک جامعه بازی می کند. تقویت این بعد از هویت موجب دوام و قوام سایر ابعاد آن می شود و از سوی دیگر، چالش در این حوزه میتواند زمینه ساز بحران در سایر ابعاد هویت شود. این ادعا در جوامعی که دین رکن اساسی اداره آن را مشخص می کند، کاملاً صادق است. (ولایتی، ۱۳۹۰) از آنجایی که کودکان ما در جامعه اسلامی آموزش می بینند و پرورش می یابند، انتظار می رود باورهای مذهبی راسخ تری داشته باشند و پایبندی بیشتری به مناسک دینی نشان دهند، اما شواهد موجود حاکی از افزایش درجه آسیب پذیری دینی و مذهبی در نسل نو است. به دیگر سخن، میزان پایبندی دینی کودکان و نوجوانان به رفتارهای مذهبی در حد انتظار نیست (چنانی افشار، ۱۳۸۲).

هدف تحقیق

با توجه به تأثیری که خانواده بر شکل گیری هویت کودکان دارند و همچنین نقش دین در هویت یابی کودکان هدف این پژوهش بررسی نقش خانواده و مجلات و متون بر هویت یابی دینی کودکان می باشد.

پیشینه تحقیق

مهدیزادگان و ریسی (۱۳۹۴) در پژوهشی نشان دادند که بین باورهای مذهبی و توانایی فرد در رسیدن به هویت منسجم رابطه مثبت معنی دار وجود دارد.

خلجی (۱۳۹۱) و پور سیدآقایی (۱۳۸۹) در پژوهش های خود، در خصوص تأثیر قصه ها و داستان ها در آموزش مفاهیم دینی، دریافته اند که قصه ها و داستان ها نه تنها پیام های مفیدی برای کودک دارند، بلکه اگر به گونه ای جذاب و مناسب، طراحی و بیان شوند، کودکان می کوشند خود را با شخصیت های آنها همانند سازند.

ویشالی و سوچیتا^۱ (۲۰۱۳) پژوهشی را در کشور هند در رابطه با بحران هویت و محیط خانواده ها انجام دادند. یافته ها نشان داد خانواده های که محیط نا امن و سطح تعارض های والدین در سطح بالا می باشد. نوجوانان آنها با مشکلاتی همانند بحران هویت مواجه می شوند.

کروگر^۲ (۲۰۱۳) نشان داد جوانانی که در هویت زود شکل گرفته یا آشفته گیر کرده اند، مشکلات جو عاطفی خانواده و مسئولیت پذیری و تعهدات مذهبی ضعیف دارند. افرادی که دچار هویت زود شکل گرفته هستند در خانواده های متحجر، متعصب و انعطاف ناپذیر هستند. برخی از خانواده های آنان، تعهدات خانوادگی خود را به صورت دفاعی به کار می برند و هر گونه اختلاف عقیده ای را تهدید قلمداد می کنند. اکثر اعضای خانواده این افراد میترسند افرادی که برای محبت و عزت نفس به آنها وابسته هستند، طردشان کنند.

دوتویت^۳ (۲۰۱۱) نیز در پژوهش خود درباره وجود خدا و کتاب های مقدس کودکان نشان داد که کتابهای کودکان به دلیل برخورداری از تصاویر و داستان های جذاب ابزار مناسبی برای ارائه مفاهیم دینی به کودکان می باشند.

¹ Vaishali and Suchita

² Kroger

³ Du Toit

روش تحقیق

پژوهش حاضر از نوع نظری - تحلیلی بوده که به روش کتابخانه ای به جمع آوری اطلاعات پرداخته شده است. در این پژوهش برای تحلیل نقش خانواده و متون در هویت یابی دینی کودکان از کتب و مقالات معتبر داخلی و خارجی استفاده شده است. مقالات داخلی و خارجی ابتدا جمع آوری و سپس خلاصه و تحلیل شده اند.

هویت و هویت یابی در کودکان

اهمیت دوره ی کودکی در طول رشد شخصیت فردی بارز و مسلم است و از سوی دیگر اهمیت نقش هویت یابی در این دوره به عنوان اساسی ترین اصل، غیرقابل انکار می باشد. اریک فروم، جامعه شناس و روانکاو آلمانی معتقد است فرق انسان و حیوان ابتدا در نیازهای اختصاصی اوست؛ از اینرو شناخت او بدون آشنایی به این نیازها میسر نخواهد بود. این نیازها از نظر فروم به قرار زیر است: نیاز به تعالی، وابستگی، هویت، رجوع به اصل و وسایل راهیابی. او می گوید هر انسانی تمایل دارد تا هویت خاصی داشته باشد. از اینرو میکوشد که خویشتن را دریابد و بشناسد. در عین حال می خواهد فردی ممتاز باشد و برای رسیدن به این مقام خود را به شخص یا گروهی از اشخاص نسبتاً ممتاز مرتبط می کند و یا به اصطلاح، خویشتن را با آنها همانند می سازد تا به واسطه ی امتیاز شخصی که آن فرد یا آن گروه ها دارند تا حدی صاحب تشخیص و امتیاز گردد. درحقیقت منظور فروم این است، که هر انسانی به احساس خاص و منحصر به فرد بودن نیاز دارد از اینروست که احراز هویت در دوران کودکی ضرورتی اساسی به حساب می آید. (شرفی، ۱۳۸۱)

دیدگاه های نظری در مورد هویت

استرایکر دیدگاه های نظری در زمینه هویت را در سه گروه دسته بندی می نماید: برخی دیدگاه ها یک نگرش فرهنگی و جمعی از هویت دارند که ایده ها، باورها و اعمال یک گروه یا جمع را نمایش می دهند. این نگرش اغلب در کارهایی که روی هویت قومی انجام گرفته، دیده می شود. دیدگاه دوم در مورد هویت، ذیل سنت «کنش متقابل گرای» و مخصوصاً نگاه ساختاری آن رشد میکند. این دیدگاه به نظریه هویت معروف می باشد (Strikers & Burker, 2000).

در نظریه هویت، هسته هویت عبارت است از مقوله بندی «خود» به عنوان یک اجراکننده نقش، و تر یکب معانی و انتظارات تداعی شده با نقش و اجرای آنها. این دیدگاه بیشتر بر هویت نقشی تأکید میکند. زمانی که فردی نقش خاصی را برعهده می گیرد، همراه نقش، نوعی هویت نیز کسب میکند و این هویت از وظایف نقشی و انتظارات دیگران ناشی می شود. این دیدگاه چون هویت را ناشی از نقش پذیری افراد در درون گروه ها می داند، بیشتر به روابط درون گروه با نقش های اعضا می پردازد (کلانتری و همکاران، ۱۳۸۸).

سومین دیدگاه در مورد هویت، تحت عنوان «نظریه هویت اجتماعی» مشاهده می شود. این دیدگاه هویت را به عنوان چیزی که در درون یک گروه و مقوله جاسازی شده، می بیند، تفاوت گروه و مقوله را نادیده گرفته و همچنین اهمیت رفتار درون گروه مثل ارتباطات بین اعضای گروه را رها می نماید.

نظریه هویت و نظریه هویت اجتماعی از بسیاری جهات با یکدیگر شباهت و همپوشانی دارند: (۱) به زمینه های متفاوت هویت اعتقاد دارند (۲) به عمل هویت ها و برجستگی آنها اشاره می کنند، (۳) قلمرو سوم مشابهت به هسته فرایندهایی که شخص از یک هویت تأثیر می پذیرد، اختصاص دارد (Strikers & Burker, 2000).

فرایند شکل گیری هویت در کودکان

در سالهای اولیه زندگی کودک خودهای متفاوت دارد و از عدم ثبات بین آنها و از فقدان وحدت با کلیت آن رنج نمی برد. این قسمتی معمول و ضروری در رشد است. هویت انتزاعی پیچیده است که کودک بدلیل محدودیت تفکرش که در سطح عملیات عینی است نمی تواند آنرا به واقع درک کند و قادر به اندیشیدن در مورد ایده یک خود واحد یا کلی که بر آمده از خاطرات گذشته، تجربه آنچه که هست و انتظارات آینده می باشد، نیست (Newman & Newman, 1997).

گر چه شکل گیری هویت در صورت وجود محیطی مساعد در نوجوانی روی می دهد، با این حال نتیجه یک توالی از مراحل رشدی است که فرایندهای مربوط به کودکی در آن نقش مهمی دارند و گرچه شکل گیری هویت در نوجوانی غیر از فرایندهای درونی فکنی و همانند سازی کودکی است اما از همان چیزی بر می آید که کودک از طریق درون فکنی و همانند سازی کسب کرده است و در اواخر کودکی بعنوان خود می شناسد.

با توجه به این اصل شکل گیری هویت در نوجوانی از آن چیزی ظاهر می شود که کودک از طریق درون فکنی و همانند سازی کسب کرده است و در اواخر کودکی بعنوان خودش می شناسد. همین طبق این اصل هر مرحله زمان استیلای خود را دارد و یک توالی رشدی زیر بنای تمام پیشرفت هاست. کودک بایستی چهار دست و پا کند قبل از اینکه راه برود (Kroger, 1996). مفهوم اولیه من در نوزادی و از طریق ارتباطی اعتماد آمیز باشکل درون فکنی شده والدینی پدیدار می شود. اگر کودک بتواند رابطه ای امن را تجربه کند به وجود متمایز خود از شریک رشدی اش پی می برد. درون فکنی تصویر والدین با اتخاذ با آن مقدمه دستیابی به شکل های بالغ تر هویت است. پس از این مرحله، در کودکی همانند سازی - که مکانیزم اش شبیه بودن به دیگری است که مورد تحسین هستند و بخود گرفتن ارزشها و قوانین آنها - باعث ساختار یابی اولیه من می شود. نقصان در هر یک از مراحل زیربنایی بیان شده می تواند تأخیر و شکست در هویت یابی نوجوانی را در پی داشته باشد (آقا محمدیان و شیخ روحانی، ۱۳۸۲).

نقش خانواده در تکوین هویت فرزندان

خانواده در عین این که کوچکترین واحد اجتماعی است، اما مبنا و پایه هر اجتماع بزرگتری است (نجفی و همکاران، ۱۳۸۵). از میان عوامل مؤثر در شکل گیری هویت افراد، خانواده اهمیت بیشتری دارد، زیرا خانواده محیطی است که در آن کودک به دنیا آمده، تحول خود را آغاز می کند، شخصیت اش پایه ریزی میشود (نجفی، ۱۳۸۳). از مهمترین راهکارهای پیش روی خانواده ها برای کمک به فرزندان برای دستیابی به هویت مناسب می توان به موارد ذیل اشاره کرد:

انتخاب نام مناسب برای فرزندان

در آموزه های اسلامی، سفارش زیادی شده است که والدین در انتخاب نام کودک، دقت نمایند و نام های بزرگان دین یا اسم هایی با معانی خوب را برای کودکان خود انتخاب کنند. (پیروز فر و حسینی، ۱۳۹۵)

هدیه و امانت الهی دانستن فرزندان

اگر والدین فرزندان خود را هدیه خداوند به ایشان و امانت الهی در دست خود بدانند که باید ایشان را به بهترین گونه، تربیت کنند و معتقد باشند سختی هایی که برای تولد و رشد و تربیت او متوجه ایشان میشود، همه را خداوند مهربان پاداش میدهد و سهمی از کارهای نیک فرزندان برای والدین است (حر عاملی، بی تا).

مقبولیت داشتن فرزند در خانواده

اگر والدین بدون توجه به جنسیت، استعداد و هوش، وضعیت چهره و ظاهر، تحرک اجتماعی و ترتیب تولد، فرزند خود را از ابتدای تولد، همان گونه که هست بپذیرند، به تشکیل هویت او کمک می نمایند (پیروز فر و حسینی، ۱۳۹۵).

محبت کردن به فرزندان

در روایات بسیار به والدین سفارش شده است که بی دریغ به فرزندان خود محبت کنند و محبت کردن به فرزندان سبب بخشیده شدن گناهان انسان، بالا رفتن درجه او در بهشت، مشمول رحمت الهی شدن و ... معرفی شده است (طبرسی، ۱۳۷۰)

احترام گذاشتن به شخصیت فرزندان

اگر در دوران کودکی و جوانی، شخصیت فرد مورد احترام اطرافیان باشد، به تدریج در او احساس مناعت طبع و اعتماد به نفس، رشد می کند و زمانی که به دوران جوانی گام می نهد، در خود احساس ارزش و منزلت می کند و به نوعی خودباوری رسیده و هویت فردی اش، بهتر شکل میگیرد. در همین راستا، والدین باید فرزند خود را با دیگران مقایسه نکنند، از او عیب جویی نکنند، با او مشورت کنند (شرفی، ۱۳۸۰)

پرورش ایمان در کودک و آموختن مسائل دینی

خداوند که خالق انسان است، میفرماید انسان دارای فطرتی خداجو و معنوی است و دانشمندان غربی نیز به این موضوع پی برده اند که خداجویی و خداخواهی، از امیال فطری انسان است (برادشاو، ۱۳۷۲) به همین دلیل است که قرآن کریم، بی ایمانی و فراموش کردن خداوند را سبب دور شدن انسان از خود حقیقی و خود فراموشی و در نهایت انحطاط و سقوط شمرده است (حشر ۱۹/۲۰). بنابراین، انسان برای رسیدن به کمال واقعی و حقیقت خویش، نیازمند خودشناسی و دستیابی به هویت صحیح است، که این نیز در پرتو ایمان به خداوند، حاصل می شود (پیروز فر و حسینی، ۱۳۹۵).
جامعه ای که به منجی و آینده ای روشن برای بشریت، اعتقاد دارد، زندگی امروزی خود را نیز می تواند براساس مدل کامل، سامان دهد. او الگویی از وضع مطلوب دارد و همواره موقعیت و منزلت خود را با آن می سنجد و امید به آینده در او موج می زند (بهروز لک، ۱۳۸۴).

تفاهم، همدلی و همیاری در خانواده

والدین و جوانان باید سعی کنند که انتظارات یکدیگر را درک و برآورده نمایند؛ البته لازمه آن منطقی بودن انتظاراتشان میباشد (شرفی، ۱۳۸۰) والدین، شناخت صحیحی از ویژگی های رشدی فرزندان خود داشته باشند. هنگامی که در خانواده جو تفاهم، محبت و همدلی حاکم باشد، هرگاه اعضاء خانواده با مشکلی مواجه شوند، تمام اعضاء برای رفع آن مشکل و یا سازگاری بهتر با آن، تلاش میکنند (نجفی و همکاران، ۱۳۸۵).

الگوی مناسب بودن برای فرزندان

والدین و دیگر اعضاء خانواده، اولین الگوهای کودک میباشند. هر چه پایبندی والدین به مؤلفه های هویت دینی بیشتر باشد، هویت دینی کودکان نیز قویتر است و هر چه والدین در زمینه مسائل دینی، آموزشهای بهتری به کودکان داده باشند، هویت دینی ایشان، قویتر میشود.
والدین علاوه بر این که باید خودشان الگوهای مناسبی برای فرزندان خود باشند، باید شخصیت های بزرگ دینی و ملی مانند: معصومان، دانشمندان، پهلوانان، شهدا و ... را به فرزندانشان معرفی نمود، تا فرزندانشان با این قله های انسانیت آشنا شده و در زندگی خود، به سمت این قله ها حرکت کنند. (سفیری و غفوری، ۱۳۸۸).

پرورش صحیح توانایی های فرزندان

والدین باید با کمک متخصصان استعدادیابی و با توجه به حالات، روحیات و رفتارهای فرزندان خود، توانایی های ویژه آنها را شناسایی کرده و با توجه به نیازهای جامعه و زمانه، آنها را با برنامه ریزی پرورش دهند چنین شخصی که توانسته است استعدادهای ذاتی خویش را پرورش دهد و با بهره برداری از آنها، نیازهای خود، خانواده و جامعه خویش را برطرف کند، احساس مفید بودن، عزت و شرافت می کند و به هویتی صحیح دست می یابد. (کرباسی و وکیلان، ۱۳۸۹).

توجه به کودک و بازی با او

توجه به کودک و بازی با او، احترام به شخصیت او و پاسخ به نیازهای طبیعی او است. در این صورت کودک احساس می کند که کارهای او، آن قدر ارزشمند و مورد توجه است که والدین با وی همکاری می کنند و خود را هم سطح او قرار می دهند. چنین احساسی روحیه خودباوری را در طفل شکوفا میسازد و نقش مؤثری در رشد شخصیت او دارد (محمدی ری شهری، ۱۳۸۵).

انجام صله رحم و آشنا کردن کودک با محیط بیرون از خانه

ارتباط کودک با دنیای بیرون از خانواده سبب می شود که او دارای شخصیت و هویت اجتماعی پخته تر گردد؛ از دیگر مزایای ارتباط با اقوام این است که روابط فرزندان با اقوام و آشنایان، بیشتر و بهتر تحت نظارت و مدیریت والدین قرار دارد و آنها می توانند فرزندان را به دوستی و همنشینی با آشنایان شایسته و مناسب، ترغیب کنند (پیروز فر و حسینی، ۱۳۹۵).

پرهیز از کشمکش خانوادگی

شرط اول پرورش و احیای استعدادهای مختلف، محیط مناسب و شرایط مساعد است. برخورد نامناسب زن و شوهر، موجب بروز بیماری های جسمانی، افسردگی ها و اضطراب ها می گردد و فرزندان چنین خانواده های، اعتماد به نفس کمتری دارند، اما اگر محیط خانه سرشار از محبت و آرامش باشد، شرایط برای پرورش استعدادهای روحی و جسمی فرزندان آماده میشود (سبحانی نیا، ۱۳۸۷).

مسئولیت سپاری به فرزندان و تقویت حس استقلال در ایشان

مشخص بودن نقشها، وظایف و حقوق، هر کدام از اعضاء خانواده به ویژه فرزندان سبب دست یابی بهتر ایشان به هویتی منسجم و ثابت میشود؛ اما مشخص نبودن این نقش ها و وظایف، مانع دستیابی ایشان به این مهم است (نجفی و همکاران، ۱۳۸۵). والدین به جای این که خودشان کارهای فرزندان شان را انجام دهند، باید سعی کنند فرزندان مستقل بار آورند و از این راه، به آنها در دستیابی به هویتی مستقل کمک کنند. این امر با دادن آزادی های معقول به ایشان، مشورت با ایشان تشویق آنها و گفتن جملات مثبت به ایشان و ... محقق میشود (نجفی، ۱۳۸۳).

توجه به لقمه حلال و حلال زادگی

والدین برای تربیت فرزندان صالح که دارای هویت و شخصیت سالمی باشند، باید به کسب و کار خود، توجه داشته باشند. علاوه بر این، بنابر آموزه های اسلامی، حلال زادگی و پاکی ولادت نیز نقش مهمی در اندیشه، احساس، رفتار و شخصیت آینده کودک دارد (محمدی ری شهری، ۱۳۸۵).

نظارت بر استفاده فرزندان از وسایل ارتباط جمعی

امروزه غرب برای ایجاد و حفظ سیطره فرهنگی، سیاسی و اقتصادی خود، با استفاده از رسانه های جمعی خویش، حمله بی سابقه ای را علیه فرهنگ های دیگر آغاز کرده است. لذا والدین باید استفاده فرزندان خویش از این وسایل را مدیریت کرده، ایشان را از خطرات و آثار سوء برنامه ها، فیلم ها و بازی های مضر آگاه کرده و مانع دسترسی ایشان به این منابع شوند، از سوی دیگر باید با فیلم ها، پایگاه های اطلاعاتی، بازیهای مفید آشنا بوده و آنها را به فرزندان خود نیز معرفی نمایند (نجفی علمی، ۱۳۸۹).

توجه به ترتیب تولد و فاصله سنی فرزندان در خانواده

ترتیب تولد و فاصله سنی بچه ها، بر حسب این که در چه خانواده و فرهنگی تربیت شوند، تأثیر زیادی در چگونگی تشکیل هویت ایشان دارد. در صورتی که والدین به جای تک فرزندی، تعداد بیشتری فرزند داشته باشند و به جای واگذار کردن وظیفه ی نگهداری و تربیت فرزندان به مهد کودک و مدرسه، خودشان به این امر مهم بپردازند، هم هزینه اقتصادی خانواده کاهش می یابد و هم خود فرزندان با هم دوست و هم بازی می شوند و نیازهای روحی و روانی هم دیگر را تا حد زیادی برآورده کرده و نیازی ندارند که دوست، همزاد و الگوی خود را در اینترنت و بازی های رایانه ای جستجو کنند و از شخصیت سالمتر و واقعی تری برخوردار میشوند (سیاح و حسینی مجرد، ۱۳۹۰).

آشنا کردن فرزندان با هنر و فرهنگ ایرانی و اسلامی

خانواده ها می توانند با آشنا کردن فرزندان با هنر اصیل، فاخر و متعهد ایرانی و اسلامی آداب و رسوم ایرانی و اسلامی و فلسفه آنها هم سبب ایجاد هویتی مطابق با معیارهای اسلامی و ایرانی در فرزندان و افتخار کردن ایشان به این هویت خود شوند و هم مانع مرعوب شدن یا شیفته شدن ایشان در برابر سایر فرهنگها گردند (رزاقی، ۱۳۸۱).

نظارت بر دوستان فرزندان

والدین باید مراقبت باشند که فرزندان شان با چه کسانی دوست میشوند و باید به ایشان در پیدا کردن دوست خوب، یاری رسانند (پیروز فر و حسینی، ۱۳۹۵).

رعایت عدالت میان فرزندان

اگر والدین عدالت را میان فرزندان خویش رعایت نکنند، آثار منفی فراوانی مانند: حسادت، کینه، خود کم بینی، لوس شدن و ... در پی دارد؛ اما رعایت عدالت میان ایشان سبب سلامت روانی ایشان و دستیابی آنها به هویت صحیح است (سادات موسوی، ۱۳۸۷).

هویت یابی دینی

هویت دینی از مهم ترین عناصر ایجاد کننده همگنی و همبستگی اجتماعی در جوامع است که با ایجاد تعلق خاطر به دین و مذهب در بین افراد جامعه، نقش بسیار مهمی در شکل گیری هویت جمعی دارد. ادیان از آغاز تاکنون، همواره در هویت بخشی مدنی و اجتماعی به بشر، نقش مثبت و مؤثری داشته اند. در بین عناصر فرهنگ ساز بشری، دین نقش تعیین کننده ای را بر عهده دارد و فرهنگ دینی می تواند حیات بخش، توسعه آفرین و تمدن ساز باشد (منصورنژاد، ۱۳۸۳). دین به عنوان منبع اولیه معنابخشی و هویت بخشی به بسیاری از مردم دنیا چون مسیحیان، مسلمانان، بوداییان و هندوها مطرح است. برخورداری از دین و تعالیم مذهبی مشترک، پایبندی و وفاداری به آن، اعتقاد و تمایل به مناسک و آیین های مذهبی فراگیر در فرایند شکل دهی هویت ملی، بسیار مؤثر است (قنبری و همتی، ۱۳۹۴).

هویت دینی که به رابطه ی انسان با دین و نسبتی که با آن پیدا میکند اطلاق می شود. سنگ بنای هویت دینی تعهد و پایبندی است. هویت دینی نشان دهنده احساس تعلق و تعهد به دین و جامعه ی دینی است. مهمترین دستاوردهای هویت دینی پاسخ دادن به پرسشهای بنیادی، جهت بخشیدن به زندگی، وحدت اعتقادی و معنا بخشیدن به جهان است (شرفی، ۱۳۸۱).

کتاب و تربیت دینی کودکان

توجه به دین و تربیت دینی همواره به عنوان یکی از مسائل مهم در نظام تعلیم و تربیت مطرح شده است و دین در طول حیات بشری در زندگی انسان ها حضور داشته است و آنچنان این موضوع از اهمیت برخوردار بوده که خداوند متعال پیامبران زیادی را برای ارائه دین و تقویت و تربیت دینی انسان ها و جلوگیری از انحراف بشر به طرف غیر الهی، ارسال نموده است. این خود بیانگر اهمیت این مسأله مهم است. در عصر کنونی نیز مهمترین علت افزایش نابهنجاریهای اجتماعی و روانی، فاصله گرفتن بشر از دین می باشد و صاحب نظران و اندیشمندان تنها راه خروج از این بن بست های سیاسی، اجتماعی، و فرهنگی و ... را احیا و بازگشت مجدد بشر به سوی دین می دانند (سادئی، ۱۳۸۶). نگرش به آموزش های کودک، که باید حاوی برنامه های آموزشی و پرورشی مدونی باشد، اهمیت بسیار دارد. اگر چه در کشور ما، آموزش کودکان از نظر سطح چندان گسترده نیست، اما به منزله اولین تجربه آموزشی کودک و به سبب تاثیر مهمی که در شکل گیری شخصیت او دارد باید برنامه هایی هدف دار و تدوین یافته داشته باشد تا تمام جنبه های رشد و تکامل کودک را در بر گیرد. اگر اوقات کودک در مراکز آموزشی پیش دبستانی، اعم از مهدهای کودک یا آمادگی ها، صرف کارهای غیر هدف دار و پیش بینی نشده گردد و نقطه آغاز و پایان برنامه ها معین نباشد، علاوه بر وارد آوردن آسیب های آموزشی رسمی که آماده سازد، ممکن است تصویر نادرستی از مدرسه در ذهن او القا کند. امروزه برنامه های مراکز آموزشی تا حدود بسیار گسترده ای به وسیله عقاید و نظریات جاری در زمینه رشد کودک حمایت شده و از آنها الهام می گیرند (سعیدی رضوانی و بینقی، ۱۳۸۰). دغدغه درونی و دل مشغولی دایمی همه دلسوختگان دین و آموزه های دینی آن است که نسل جدید جامعه را به برکت تربیت دینی، نسلی مومن به ارزش ها و عامل به فضایل اخلاقی و احکام الهی بار آورند. همه ما بر اهمیت و ضرورت تربیت دینی واقفیم و بر این باوریم که اگر جامعه زندگی خود را بر مدار دین و خدا باوری معنا کنند، سلامت سعادت جامعه در همه ابعاد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی تضمین می شود، جامعه ای که دینی می اندیشد و دینی رفتار می کند، جامعه ای است که راستگویی و درستکاری، سعه صدر و بلندنگری، محبت و مهربانی، عشق، ایثار و گذشت، استقلال و آزادی، هنر و هنرورزی و صدها فضیلت بزرگ دیگر در آن موج می زند و انسان ها خوشبختی و پیشرفت واقعی خود و جامعه خویش را در لحظه لحظه زندگی حس می کند (کریمی، ۱۳۸۰). مجلات کودکان و نوجوانان در زمره خواندنی هایی هستند که عادت خواندن مستمر، منظم و زمان بندی شده را در مخاطبان خود ایجاد می کنند و به دلیل تنوع مطالب و تازه بودن آنها از جذابیت خاصی برخوردارند (قرزل ایاغ، ۱۳۸۳).

از راه های مهم پرورش مذهبی کودکان استفاده از کتاب ها و مجلات کودکان با مضامین دینی و قرآنی می باشد و بهترین شیوه به جای تعلیم مستقیم، تقویت حواس آنها می باشد. برای پرورش حواس کودک از وسایل متعددی استفاده می شود که مهمترین آنها کتاب های کودکان که با تصویر همراه هستند، می باشد. وقتی متن با تصویر همراه می شود تاثیر آن بر کودک، بیشتر از زمانی است که تنها با متن سروکار دارد و این امر نشان دهنده اهمیت فراوان کتب تصویری کودکان می باشد. تصویرسازی برای کودکان یعنی کمک به بیان مفاهیم موجود در نوشته های مربوط به کودکان، با استفاده از تصویر به منظور القای هر چه موثرتر مفهوم نوشته و نفوذ هر چه بیشتر آن در کودک (اسلام نژاد، ۱۳۸۶).

یافته ها

نقش خانواده در هویت یابی

خانواده از ارکان عمده و نهادهای اصلی هر جامعه و یکی از طبیعی ترین گروه هایی است که میتواند نیازهای مادی، عاطفی، تکاملی و همچنین نیازهای معنوی انسانها را بر طرف نماید. این واحد اجتماعی مبدا بروز عواطف انسانی و کانون صمیمانه ترین روابط و تعاملات بین فردی است اهمیت خانواده به اندازه است که سلامت و بالندگی هر جامعه وابسته به سلامت و رشد خانواده های آن است و هیچ یک از آسیبهای اجتماعی فارغ از تاثیر خانواده پدید نیامده است (عمادی، ۱۳۹۲). خانواده به عنوان یک منبع هویت سازی و قویترین نهادی که امر جامعه پذیری و انتقال ارزشها را بر عهده دارد. اگر هویت کودکان در طی زمان و بر اساس تجربیات حاصل از برخورد اجتماعی شکل بگیرد و بتوانند خود را بشناسند و از دیگران جدا سازند، تعادل روانی وی تضمین میشود، ولی اگر سرخوردگی و عدم اعتماد جایگزین اعتماد گردد و کودک به جای تماس با مردم گوشه گیر و منزوی شود و به جای تحرک به رکود گراید و به جای خودآگاهی و تشکیل هویت مثبت، دچار ابهام در نقش خود شود، هماهنگی و تعادل روانی وی به هم میخورد و به بحران هویت دچار میشود. مخالفت و ستیز کودکان با والدین خود و عصیان آنان در برابر ارزشها و قدرتها و دخالتهای دیگران برای تثبیت هویت و جدا نمودن هویت خویش از سایرین است؛ این عملکرد خانواده ها میباشد که به کودکان شخصیت میدهد، چرا که تعیین کننده سرنوشت واقعی هر کودکی خانواده او می باشند (ایروانی و یوسفی حمیدی، ۱۳۸۸).

هویت یابی از طریق متون دینی

با وجود افزایش و شدت یافتن فرایندهای توسعه و نوسازی در تمام ابعاد خود، بر خلاف برخی تصورات که مذهب را در نتیجه تداوم روند تجرد گرایی، محو شده می پنداشتند، دین همچنان منبع مهمی برای هویت و معنا بخشی در جهان متجدد و آشفته به شمار می رود. دین به عنوان منبع اولیه معنا بخشی و هویت بخشی به بسیاری از مردم دنیا مطرح است. برخورداری از دین و تعالیم دینی مشترک پایبندی و وفاداری به آن، اعتماد و تمایل به مناسک و آئین های مذهبی فراگیر در فرایند شکل دهی هویت دینی بسیار موثر است. تربیت دینی صحیح در طول دوران کودکی به عنوان یکی از مهم ترین عوامل جلوگیری از ناهنجاری های رفتاری و رشد اندیشه ای دینی و تقویت باورهای اعتقادی در فرد است.

موضوع هویت دینی در سالهای اخیر بسیار بحث انگیز شده است، احساس هویت، احساس کمی بودن، بالیدن به ارزش های دینی یکی از نیازهای بسیار مهم در عصر حاضر می باشد (علیرضایی، ۱۳۸۶: ۳).

دوران کودکی با انواع آشفستگی های روحی و روانی همراه است، برای نجات کودکان از این آشفستگی و تبدیل آنها به وحدت شخصیت در آینده، نیاز به تدوین برنامه های دینی مناسب است. محققان از مدتها پیش متذکر شده اند که دین منبعی برای آرامش است و برای انسان، هدفمندی و احساس کنترل شخصی به ارمغان می آورد. افراد هنگام مواجهه با بحران، از راه حل های دینی استفاده می کنند، بنابراین، ایمان مذهبی منبع یک نیروی مهم و اثر بخش به هنگام مواجهه با بحران است. به نظر می رسد دین کامل ترین پاسخها را برای کیستی و چیستی انسان ارائه می کند. در تمام جوامع به خصوص جوامع دینی مفاهیم موجود در دین نقش اساسی در شکل گیری هویت انسانی داشته است. از طرفی هویت افراد یک جامعه متأثر از منابع فرهنگی متفاوتی از جمله خانواده، نظام آموزش و پرورش، دوستان و همسالان و رسانه های جمعی و... است که یک موضوع مهم و قابل توجه است. با توجه به نقش حساس و مهم دین ضرورت توجه به موضوع کودکان را تبیین می کند و علاوه بر آن واقعیت های موجود، از حیث رشد کودکان نیز بر اهمیت مساله افزوده می شود. بنابراین بایستی به مساله هویت کودکان در حیطه های مختلف اهمیتی بیش از گذشته داده شود و به آنان برای یافتن هویتی سالم یاری شود (مهنا، ۱۳۹۱).

آموزش مفاهیم دینی نیاز به شناسایی و به کارگیری اصول و روشهای صحیح، کارآمد و مؤثر دارد. بنابراین، همان گونه که شناخت ویژگی ها و توانایی های کودکان در بهینه سازی آموزش مفاهیم دینی امری مسلم است، شناخت اصول و روش های مربوط به آموزش مفاهیم دینی کودکان نیز ضرورت دارد (مقدسی پور، ۱۳۸۲). یکی از منابع مهم در آموزش و تربیت دینی کودکان، کتاب ها و مجلات هستند که معمولاً اولیاء یا مربیان برای انتقال مفاهیم دینی از آنها استفاده می کنند. در صورتی که

این داستان ها با عالم کودکان و فطری کودکان هماهنگ باشد، می توانند زمینه مناسبی برای پرورش دینی کودکان فراهم سازند (کریمیان پور و احمدی، ۱۳۹۳)

استقبال کودکان از مجلات و توجه به آنها ناشی از کیفیت و ساختار مجله و طبیعت کودکان است. مجلات افزون بر سهولت دسترسی، دارای مطالب متنوعی هستند که مطالعه آنها کمتر نیازمند حضور ذهن و تمرکز حواس می باشد، در همه جا قابل خواندن بوده و با مسائل رشدی و ضعف تمرکز و کم بودن زمان دقت کودکان نیز سازگاری دارند؛ به همین دلیل مجلات کودکان جذابیت ویژه ای دارند (حجازی، ۱۳۸۷). در مجلات کودکان و نوجوانان، داستانهای اخلاقی مانند داستان های مرتبط با پیامبران، فضائل معصومان و اخلاق بیش از سایر مقوله ها مورد توجه قرار گرفته است. بی شک، قصه و داستان با سبکهای گوناگون، ابزاری بسیار مهم و تأثیرگذار برای انتقال مفاهیم دینی به صورت های صریح یا ضمنی به شمار می رود. داستان بزرگ ترین وسیله ظهور وجدان پاک و خوی و خصلت مطلوب و پسندیده در کودک است. داستان، سجایا و خصایل پسندیده مانند عزت نفس، شجاعت، شهامت، جرئت، ایمان، رقت قلب، همدردی را پرورش می دهد که این خود بهترین روش غیرمستقیم برای تکوین اخلاق صحیح و عالی است. بنابراین، به نظر می رسد مجلات کودکان به درستی به ارزش تربیتی و آموزشی داستان پی برده و سعی در انتقال مفاهیم دینی به کودکان و درونی کردن این مفاهیم در آنها کرده اند (محمدی، ۱۳۹۰).

در مجلات کودک، مفاهیم مرتبط با فروع دین، کمتر از دیگر موضوعات و مقوله ها مورد توجه قرار گرفته است. یکی از مهم ترین مباحثی که در حوزه تربیت دینی کودکان از طریق رسانه های گروهی مطرح است، تناسب محتوا و پیام های رسانه ای با ظرفیت ها و توانایی های رشدی کودکان و نوجوانان است. پژوهشگران معتقدند کودکان در مراحل مختلف رشد و تحول شناختی و عاطفی دارای ظرفیت ها و محدودیت های ویژه ای هستند. بنابراین، در انتقال مفاهیم باید میزان درک کودکان از این مفاهیم به طور جدی مورد توجه قرار گیرد. با توجه به اینکه برخی از فروع دین، مانند خمس، زکات، حج و غیره، تناسب کمتری با شرایط سنی و نیازهای معنوی کودکان دارند، بنابراین، توجه کم به این مقوله تا حدود زیادی قابل توجیه است. هرچند توجه به مقول ههایی چون نماز، روزه، امر به معروف و نهی از منکر و غیره کاملاً ضرورت دارد (سلیمانی و همکاران، ۱۳۹۵).

بحث و نتیجه گیری

هویت به صفاتی گفته میشود که فرد را از افراد دیگر متمایز میسازد. خانواده برای کمک به فرزندان در دست یابی ایشان به هویت صحیح راه کارهایی از جمله، انتخاب نام مناسب برای فرزندان، هدیه و امانت الهی دانستن فرزندان، محبت کردن به فرزندان، احترام به شخصیت فرزندان، پرورش ایمان در کودک، تفاهم و همیاری، الگوی مناسب بودن برای فرزندان و .. را پیشنهاد می نماید. تربیت دینی کودکان و نوجوانان همواره یکی از دغدغه های مهم والدین و مربیان ایران زمین بوده است. به طوری که از همان لحظه ای که اذان در گوش نوزاد خوانده میشود تربیت دینی وی نیز شروع می شود. این تربیت، در ادامه به طور رسمی و غیر رسمی در مدرسه و جامعه ادامه پیدا می کند. مجلات و متون یکی از ابزارهای مهم برای انتقال مفاهیم اخلاقی و دینی به کودکان و نوجوانان به شمار می آیند. در این مجلات مضامین دینی در قالب داستان، شعر، مقاله و غیره به زبان و سبک مناسب کودکان و نوجوانان عرضه می شود.

یکی از مهم ترین رسالت های رسانه های مکتوب در قبال مخاطبان خود به ویژه کودکان، توجه به باورهای دینی و مذهبی آنهاست. در این میان، مجلات کودک به دلیل برخورداری از جذابیت و تنوع مطالب، نقش غیرقابل انکاری در تربیت دینی مخاطبان خود دارند. داستان ها به عنوان یکی از مهمترین و در عین حال مناسب ترین ابزارهای آموزشی بخش مهمی از مجلات کودک و نوجوان را تشکیل می دهند.

آنچه مهم است نه کمیت توجه به مفاهیم دینی، بلکه رعایت ویژگی های شناختی و عاطفی کودکان در ارائه مضامین و مفاهیم دینی است. بی توجهی به این ویژگی ها و ارائه مفاهیم دینی در سطح انتزاعی، به معنی نادیده گرفتن ظرفیت ها و محدودیت

های ذهنی کودکان و در نهایت ناکارآمدی آموزش های ارائه شده است. بنابراین، پیشنهاد می شود در زمینه میزان تناسب و مطابقت پیام های دینی ارائه شده از طریق رسانه های مختلف گروهی با شرایط سنی و رشدی کودکان و نیز عوامل مؤثر بر پذیرش پیام های اخلاقی و دینی توسط کودکان پژوهش های جدی انجام شود.

تشکر و قدردانی

سپاس خدای را که سخنوران، در ستودن او بمانند و شمارندگان، شمردن نعمت های او ندانند و کوشندگان، حق او را گزاردن نتوانند. و سلام و دورد بر محمد و خاندان پاک او، طاهران معصوم، هم آنان که وجودمان وامدار وجودشان است؛ و نفرین پیوسته بر دشمنان ایشان تا روز رستاخیز...
از استاد آقای دکتر عزیز الله اربابی سر جو که در کمال سعه صدر، با حسن خلق و فروتنی، از هیچ کمکی در این عرصه بر من دریغ نمودند و بدون مساعدت ایشان، این مقاله به نتیجه مطلوب نمی رسید، کمال تشکر و قدردانی را دارم؛ باشد که این خردترین، بخشی از زحمات آنان را سپاس گوید.

نویسنده مسئول:

افرازه صفیه

گروه ادبیات عرب، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران

و مهارت آموز ماده ۲۸ - دانشگاه فرهنگیان زاهدان

vafraze11@gmail.com

صحت و سقم مطالب این مقاله بر عهده نویسنده مسئول است و به سوالات مخاطبین در این زمینه پاسخگو هستند.

منابع

۱. آدیس کراسکیان، ادریس، پرسشنامه هویت دینی نوجوانان، رشد آموزش مشاوران، مدرسه، دوره دوازدهم، شماره ۲، زمستان ۱۳۹۵.
۲. محمدیان، حمیدرضا، شیخ روحانی، سعید، مفهوم و فرآیند شکل گیری هویت، تاثیر عوامل اجتماعی و اصلاح و درمان مسائل هویت، ویژه نامه مجله دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه فردوسی، ۱۳۸۲، ۲۲۶-۱۹۹.
۳. اسلام نژاد، محرم، بررسی تصویر سازی کتاب های مذهبی کودکان، کتاب ماه هنر، خرداد و تیر، ۷۷-۷۰.
۴. ایروانی، محمدرضا، یوسفی حمیدی، سلیمه، ۱۳۸۸، بررسی رابطه بین عملکرد خانواده و بحران هویت نوجوانان خمینی شهر در سال ۱۳۸۸، جامعه شناسی، سال اول، شماره چهارم، ۱۳۸۶، ۱۶۱-۱۴۱.
۵. برادشاه، جان، ۱۳۷۲، خانواده، روش انقلابی برای خودشناسی، ترجمه مهدی قراچه داغی، تهران، نشر البرز.
۶. بهروز لک، غلامرضا، ۱۳۸۴، سیاست و مهدویت، قم: انتشارات حکمت رویش.
۷. پورسید آقایی، زهرا سادات، بررسی اثربخشی آموزش مفاهیم دینی رضا و توکل به خدا به شیوه گروهی بر کاهش اضطراب دختران دانش آموز سال اول دبیرستان منطقه ۹ شهر تهران، تربیت اسلامی، س ۵، ش ۱۰، ۱۳۸۹، ص ۷۹-۱۰۰.
۸. پیروزفر، سهیلا، حسینی محمدآباد، سید علی اصغر، نقش خانواده در تکوین هویت فردی فرزندان با تأکید بر آموزه های دینی، پژوهش های اجتماعی اسلامی، سال بیست و دوم، شماره چهارم، ۱۳۹۵، پیاپی ۱۱۱.
۹. چلوشیان، حسن، آزاد ارمکی، تقی، بدن به مثابه رسانه هویت، جامعه شناسی ایران، شماره ۱۶، زمستان ۱۳۸۱، ۷۵-۵۷.
۱۰. چنانی افشار، زینت، قالب های مناسب برنامه های دینی کودکان (۷ تا ۱۲ ساله)، پژوهش های ارتباطی، ش ۳۶، ۱۳۸۲، ص ۲۰۷-۲۲۳.

۱۱. حجازی (فراهانی)، بنفشه، ۱۳۸۷، ادبیات کودکان و نوجوانان: ویژگی ها و جنبه ها، تهران، روشنگران و مطالعات زنان
۱۲. حر عاملی، محمد بن حسن، (بی‌تا)، تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
۱۳. خلجی، حسن، ۱۳۹۱، بررسی تأثیر تربیتی قصه های قرآنی در تربیت دینی کودکان، پژوهش نامه تبلیغی، س ۱، ش ۱، ص ۹۷-۱۱۶.
۱۴. ذاکری، مختار، شمشیری، بابک، بررسی مفهوم هویت در مجموعه داستان های قصه های شیرین مغزدار و قصه بازی شادی، مجله علمی پژوهشی مطالعات ادبیات کودک دانشگاه شیراز، سال ششم، دوره ی سوم، بهار و تابستان ۱۳۹۴.
۱۵. رزاقی، علی، ۱۳۸۱، جوانان و هویت ایرانی، تبریز، انتشارات احرار.
۱۶. رضایی بایندر، محمدرضا، درآمدی بر نقش تلویزیون در تربیت دینی کودکان و نوجوانان. پژوهش و سنجش، دوره ۱۰، شماره ۳۵، ۱۳۸۲، ۲۲۹ - ۲۳۹.
۱۷. سادات موسوی، مرضیه، وظایف تربیتی والدین از دیدگاه قرآن و حدیث، روزنامه کیهان، شماره ۹۲۰۴، ۲۲ مهر ۱۳۸۷، ص ۷.
۱۸. سادئی، علی، ۱۳۸۶، آسیب شناسی و آسیب پذیری دینی و مذهبی نسل نو، خلاصه مقالات ششمین مجمع علمی جایگاه تربیت در آموزش و پرورش، چاپ اول، انتشارات تربیت.
۱۹. سبحانی نیا، محمد، ۱۳۸۷، بررسی مسائل جوانان، قم، بوستان کتاب.
۲۰. سعیدی رضوانی، محمود، بینقی، تقی، ۱۳۸۰، تأملی در باب تناسب نظام آموزش و پرورش رسمی با تربیت دینی، مجله تربیت اسلامی، مرکز مطالعات تربیت اسلامی.
۲۱. سفیری، خدیجه و غفوری، معصومه، بررسی هویت دینی و ملی جوانان شهر تهران با تأکید بر تأثیر خانواده، پژوهش جوانان، فرهنگ و جامعه، شماره ۲، ۱۳۸۸، ص ۱-۲۷.
۲۲. سلیمانی، محمد رضا، عابدینی بلترک، میمنت، فقیهی حبیب آبادی، حسین، عشوری مهرنجانی، فروزان، (۱۳۹۵)، تحلیل محتوای مؤلفه های دینی در مجلات کودک و نوجوان، دو فصلنامه علمی پژوهشی تربیت اسلامی، سال ۱۱، شماره ۲۳، ص ۱۹-۷
۲۳. سیوطی، جلال الدین، ۱۴۰۱ ق، الجامع الصغیر، بیروت، دارالفکر للطباعه و النشر و التوزیع.
۲۴. شرفی، محمد رضا، ۱۳۸۱، جوان و بحران هویت، چاپ سوم، تهران، انتشارات سروش (انتشارات صدا و سیما).
۲۵. شرفی، محمد رضا، ۱۳۸۰، جوان و نیروی چهارم زندگی، تهران، انتشارات سروش.
۲۶. طبرسی، حسن بن فضل، ۱۳۷۰، مکارم الاخلاق، قم، انتشارات شریف رضی.
۲۷. علیرضایی، م، جایگاه هویت ملی و دینی در کتب درسی دوره متوسطه، فصلنامه نوآوری های آموزشی، ش ۲۷، سال هفتم، ۱۳۸۶، ۱۳۶-۱۲۶.
۲۸. قزل ایغ، ثریا، ۱۳۸۳، ادبیات کودکان و نوجوانان و ترویج خواندن (مواد کتابخانه ای برای کودکان و نوجوانان)، تهران، سمت.
۲۹. قنبری برزبان، علی، همتی، رضا، ۱۳۹۴، هویت دینی در جامعه ایرانی: مرور نظام مند مطالعات انجام شده، جامعه شناسی کاربردی، سال بیست و ششم، شماره پیاپی ۵۹، شماره سوم، ۱۳۸-۱۱۷.
۳۰. کریمیان پور، غفار؛ احمدی، حمیرا، تربیت دینی کودکان پیش دبستانی، رشد آموزش پیش دبستانی، س ۵، ش ۳، ۱۳۹۳، ص ۱۴-۱۷
۳۱. کلانتری، عبدالحسین، عزیزی، جلیل، زاهد زاهدانی، سعید، هویت دینی و جوانان (نمونه آماری، جوانان شهر شیراز)، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، دوره دوم، شماره ۶، ۱۳۸۸، ۱۴۱-۱۲۵.
۳۲. کرباسی، منیژه، وکیلان، منوچهر، ۱۳۸۹، مسایل نوجوانان و جوانان در ایران معاصر، تهران، دانشگاه پیام نور.
۳۳. کریمی، عبدالعظیم، ۱۳۸۰، دیندهی و دینیایی، مجموعه مقالات همایش آسیب شناسی تربیت دینی در آموزش و پرورش، انتشارات دفتر همکاری مشترک مساجد (سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی و جهاد دانشگاهی).
۳۴. مجلسی، محمد باقر، ۱۴۰۳ ق، بحارالانوار الجامعه لدر اخبار الائمة الاطهار، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
۳۵. محمدی ری شهری، محمد، ۱۳۸۵، حکمت نامه کودک، ترجمه عباس پسندیده، قم، دارالحدیث.
۳۶. محمدی، مهدی، آزاده، فریدون، باب الحوائجی، فهیمه، نقش ادبیات در شکل گیری شخصیت کودکان و نوجوانان با تأکید بر گرایش های دینی و اخلاقی، تربیت اسلامی، دوره ۵، شماره ۱۰، بهار و تابستان ۱۳۸۹، ۱۲۰-۱۰۱.

۳۷. مرعشیان، فاطمه سادات، صفرزاده، سحر، رابطه التزام عملی به اعتقادات اسلامی و جو عاطفی خانواده با بحران هویت در دانشجویان دختر، فصلنامه علمی پژوهشی زن و فرهنگ، سال نهم، شماره ۳۴، ۱۳۹۶، ص ۹۴-۸۱.
۳۸. مقدسی پور، علی، اصول و روش های آموزش مفاهیم دینی به کودکان، معرفت، ش ۷۵، ۱۳۸۲، ص ۴۴-۳۶.
۳۹. منصورنژاد، محمد، ۱۳۸۳، عقل در سه دین بزرگ آسمانی، زرتشت، مسیحیت و اسلام، سیری در تعاریف و سابقه مفهوم عقل و ارتباط آن با ادیان، تهران، نشر جوان پویا.
۴۰. مهدیزادگان، ایران، ریسی، نرگس، رابطه ی باورهای مذهبی، سبکهای هویت و ویژگیهای شخصیتی با افسردگی در دانشجویان دختر، فصلنامه علمی- پژوهشی زن و فرهنگ. دوره هفتم، شماره ۲۶، ۱۳۹۴، ص ۵۴-۳۳.
۴۱. مهنه، محمد تقی، ۱۳۹۱، بررسی راهکارهای تقویت هویت دینی در برنامه درسی دوره ابتدایی از دیدگاه آموزگاران و مدیران مدارس ابتدایی شهرستان لالجین، پایان نامه کارشناسی ارشد تاریخ و فلسفه آموزش و پرورش، دانشگاه پیام نور همدان.
۴۲. نجفی علمی، محمود، ۱۳۸۹ فناوری اطلاعات، نوجوانان و بحران هویت، ره آور نور، شماره ۳۲، ۱۳۸۹، ص ۲۳-۱۲.
۴۳. نجفی علمی، محمود، هویت مبهم :خانواده و هویت یابی نوجوانان، رشد معلم، شماره ۱۸۷، ۱۳۸۳، ص ۳۰-۲۸.
۴۴. نجفی، محمود، احدی، حسن، دلاور، علی، بررسی رابطه کارایی خانوادگی و دینداری با بحران هویت، دانشور رفتار، شماره ۱۶، ۱۳۸۵، ص ۱۷-۲۶.
۴۵. ولایتی، اعظم، ۱۳۹۰، نقش برنامه های دینی تلویزیون بر هویت دینی شهروندان شهر اصفهان در سال ۱۳۹۰، پایان نامه کارشناسی ارشد مطالعات فرهنگی، دانشگاه کاشان.

46. Berzonsky ,M.D.(2005). Ego Identitu: Apersonal standpoint in a postmodern word. *Identity:An International Journal of there and Reseach*,5(2),125-136.
47. Du Toit, J.S. (2011), God is: children’s Bibles and Bible storybooks’ presentation of religious values. *Koers (Online)*, 76 (1): 119-135.
48. Kroger, J. (1996). *Identity in adolescence. The balance between self and other*, New York, Routledge.
49. Kroger,J.(2013). *Identity in adolescence, the balance between self and other* , New York, Rout ledge.
50. Marcia, J. E. (1980). *Identity in Adolescence*. In J. Adelson (Ed.), *Handbook of Adolescent Psychology*. New York: Wiley.
51. Newman, P.R & Newman, B.M. (1997). *Childhood and Adolescence*, California: Brooks, Cole Publishing Company
52. Satir, V.(2009). *The New People Making*. Translated by :Birashk B. Tehran: Roshd Press .(Persian).
53. Strikers, S. Burke, P. (2000) “The Past, Present and Future of Social Identity Theory”, in *Social Psychology Quarterly*, Vol. 63(4): 284-297.
54. Vaishali B. and Suchita Kochargaonkar.(2013). Study identity crisis of adolescents and the impact of the home Environment on them Vol 5, Issue,02.pp.236-239.